

Babér és Tövis

ÜZENET REFORMEREKNEK

Kornai János: *Ellentmondások és dilemmák*. „Gyorsuló idő” sorozat Magvető Kiadó, Budapest, 1983. 315 old.

Kornai János híres könyve, *A hiány* 1980-ban jelent meg Budapesten. Azóta közreadott írásaiból kiderül, Kornait továbbra is élénken foglalkoztatják a hiánygazdaság jelenségei. Miközben vitapartnerei – és tegyük hozzá: saját igényessége – könyve egyes tételeinek újragondolására, módosítására készítették (Kornai János: „Kemény” és „puha” költségvetési korlát. *Gazdaság* 1982. 4. sz.), elméletét tovább építve, a hiányra vonatkozó tételeinek és a makroökonómiai növekedési elméletnek az összekapcsolására is kísérletet tett (Kornai János; *Növekedés, hiány és hatékonyság*. KJK, 1982., illetve Kornai János – Simonovits András: *Beruházás, hatékonyság és hiány: egy makronövekedési modell*. *Sigma* 1983. 3. sz.). Empirikus kutatásai során is elsősorban a hiányról és a hiány hatásairól írottakat próbálja ellenőrizni. (Kapitány Zsuzsa–Kornai János–Szabó Judit: *A hiány újratermelése a magyar autópiacon*. *Közgazdasági Szemle* 1982. 3. sz., valamint Kornai János–Matits Ágnes: *A költségvetési korlát puhaságáról vállalati adatok alapján*. *Gazdaság* 1983. 4. sz.)

A „Gyorsuló idő” sorozatban megjelent kötetében Kornai nem ezeket a szűkebb szakmának szánt műveit adta közre. A sorozat jellegének megfelelően, hét olyan, korábban megjelent írását publikálja, amely a társadalomtudományok iránt érdeklődő szélesebb olvasóközönség számára is érthető, sőt élvezhető. Újból olvashatjuk *A hiány*-nak azt a két fejezetét – a paternalizmus fokozatairól, illetve a puha költségvetési korlátról –, amelyik valószínűleg a legnagyobb hatást gyakorolta a közönségre. Ezt a tanulmánykötetet persze nem – nem elsősorban – azoknak ajánljuk, akik így próbálják megtakarítani *A hiány* alapos elolvasására szánt időt. A két tanulmány módot ad a Kornaira jellemző fogalomrendszer áttekintésére, ami nagyban megkönnyíti a másik öt megértését is.

Miért adta közre újra és együtt ezeket a tőle megszokottnál lazább gondolatfüzéreket, esszéket Kornai? Elégge valószínű, hogy kísérletezett ezzel a számára is újszerűnek tűnő műfajjal. Újból nyomatékot adott ezekben az írásaiban is régi vonzódásának az interdiszciplináris kutatás és szemlélet iránt. Ám bármennyire is fontos, hogy közgazdák és lélekbuvárok együttműködjenek (*Közgazdaság és pszichológia*, 121–157. old.), hogy a komolyabb és érettebb orvostudomány módszereit és eredményeit figyelembe vegyék a közgazdák (*A nemzetek egészsége*, 262–303. old.), vagy hogy egy elhanyagolt műfaj, a tudományos esszé végre feltámadjon Magyarországon, aligha tévedünk ha úgy véljük, mégsem ez vezette ezt a sokat publikáló és nemzetközileg is elismert tudóst kötete összeállításakor. A mi olvasatunkban – és persze a műnek számtalan olvasata van – ez a kötet Kornai üzenete a reform-közgazdászoknak. Azoknak a magyar közgazdászoknak, akik – legutóbb 1978–79 után – a gazdaságirányítás továbbfejlesztését, vagy ahogy a radikálisabbak mondják, az 1968-as reform reformját készítették elő.

Kornai egyértelműen reformpárti: „A reform folyamata igen jelentős eredményeket hozott már eddig is, és újabb nekilendülése nagymértékben hozzájárulhat a gazdasági és társadalmi fejlődéshez.” (157. old.). Tudatában van a magyar kísérlet nemzetközi jelentőségének is: „Magyarország a szocializmus történelmének egyedülálló laboratóriuma, amelyre az egész világnak érdemes figyelnie.” (9. old.) Összevetve némely magyarországi reformer írásaival, Kornai tanulmányai azonban távolságtartóak, sőt peszsimisták. Talán azért, mert nem ugyanazoknak a folyamatoknak és intézkedéseknek tulajdonít fontosságot, mint kollegái.

A távolságtartás Kornainak a tudomány, nevezetesen a közgazdaságtudomány szerepéről vallott felfogásából is következik. A weberi hagyományt követve rámutat arra, hogy a kutató elsődleges feladata a leírás és az elemzés, az ellentmondások bemutatása: „Meg szoktuk különböztetni a pozitív és a normatív közgazdasági elemzést. Némi egyszerűsítéssel azt mondhatnánk: az előbbi azzal foglalkozik, hogy mi van, az utóbbi pedig azzal, hogy mi legyen. Meg kell vallanom, hogy amióta közgazdasági kutatással foglalkozom, újra és újra némi gyanakvást, sőt sokszor averziót érzek az egyes normatív közgazdasági elméletekkel szemben.” (292. old.)

A „naívan optimista” normatív közgazdasági elmélet kulcszava az optimum (optimális döntés; a gazdaság, a piac optimális szerkezete stb.) Kornai nem hisz az ilyen állapotok vagy akciók létezésében, s abban sem, hogy az emberek ezek elérésére törekednének. Így azután nem bízik abban sem, hogy a szabályozórendszer folyamatos javítgatása által létrehozható a gazdaságnak olyan állapota, amely a többség vagy mindenki által a legjobbnak nevezhető. Nemcsak az általa oly fontosnak ítélt mellékhatások miatt ábránd az optimum. Nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy mindig létezik a szocialista gazdaságnak egy nem szabályozott szférája, ahol egy, a helyi megállapodásokon alapuló rendben zajlanak a folyamatok. És ez a helyi rend sokszor ellentétes a központi szabályozás, a tervezők szándékaival: „Elolvastam az újabb szabályozóváltoztatásokról és az árrendezésről készült előzetes terveket, majd pedig a tapasztalatokról összeállított utólagos jelentéseket. Az a vízió alakult ki bennem, mintha előbb egy gyár modern diszpécsertermébe léptem volna be, benne a különböző ‚szabályozók’: gombok, kapcsolók százai, műszerek és villogó jelzőlámpák. Ott sűrögnek-forognak a diszpécseresek, hol ezt a gombot nyomják be, hol azt a kart fordítják el. Utána pedig átmegyek az üzembe: lám talicskával tolják az anyagot, a művezető rekedtre ordítja magát. Igaz, folyik a termelés – de függetlenül attól, hogy az impozáns diszpécserteremben mikor melyik gombot nyomogatják. Nem csoda, hiszen nincs is összekapcsolva vezetékhálózattal a diszpécserterem és a műhely...” (165–166. old.)

A gazdasági reform tehát szükséges, de nem csodaszer; bármilyen radikális változtatás újabb gondok forrása. Más oldalról, de ugyanezt a logikát követve: a kedvező folyamatok sem mindig és kizárólag a reformintézkedések következményei. A környező szocialista országokénál jobb ellátási helyzet, a fogyasztási cikkek viszonylagos bősége és választéka például nem elsősorban az 1968-as reform következménye, hanem főként azzal magyarázható, hogy „a központi gazdaságpolitika igyekszik huszonöt év óta ‚életszínvonal-párti’ lenni”. (209. old.)

A jobb ellátásnál maradva, a másik fő magyarázó tényező Kornai szerint „a nem-állami szféra működése” (210. old.). Ennek a szektornak, amit sokan második gazdaságnak neveznek, különösen nagy jelentőséget tulajdonít: „Ez a szféra a mai ma-

gyar gazdaság egyik beépített stabilizátora, amely aránylag kevésbé érzékeny az állami szektor lassulásaira-gyorsulásaira, a beruházások ciklikus hullámzására, a külkereskedelem és a nemzetközi fizetési pozíció változásaira. Mivel jelentős részben a lakosságon belüli formális és informális piaci kapcsolatokat, valamint háztartási önfogyasztást foglal magában, képes önmagát stabilizálni és szerényen, de folyamatosan növekedni – feltéve, hogy „békén hagyják”, adminisztratív úton nem korlátozzák indokolatlanul, vagy a jövőbe beavatkozások híreivel nem zavarják nyugalmát.” (210. old.).

Míg ezek a folyamatok, ha lassan is, de folyamatosan egyre nagyobb jelentőséggel bírnak a magyar gazdaságban, addig a reform többször megtorpant, a hetvenes évek közepén pedig számos 1968-ban hozott intézkedést ellenintézkedésekkel visszavettek. Kornai mérsékelt optimizmusa „reform-ügyben” ezzel is magyarázható. Mint írja; „A reformnak, meghirdetett szándéka szerint ahhoz kellett volna vezetnie, hogy a termelővállalat vezetői sokkal inkább tanúsítsanak „piaci” mentalitást: vállalkoznak, kezdeményeznek, kereskednek. Ennek számos eleme meg is jelent, de eléggé következetlenül, nem utolsósorban a hiánygazdaság már említett hatása miatt. Nem tűnt el a „parancsolás-engedelmeskedés” viszonylat, hanem részben áttevődött az eladó-vevő kapcsolatába. Emellett maradt fölé-alárendeltségi reláció a gazdasági vezetés magasabb és alacsonyabb szintjei között, bár ennek tartalma is, formái is, „hangneme” is sokat változott.” (143–144. old.).

Nincsenek illúziói a nyolcvanas évek elejének reformhullámával kapcsolatban sem. Az ekkor hozott intézkedések jó része is pótcselekvés ebből a szempontból. Az 1980-as árszabályozási koncepcióról megállapítja: „...jogszabályokkal akarta elérni, hogy a termelő-eladó hagyjon fel természetes törekvésével, s a „költség plusz nyereség” elv helyett különböző kalkulációs elveket alkalmazzon. Az élet megmutatta, hogy a termelő-eladó természetes, magától értetődő törekvése keresztültörti magát a mesterkélt jogszabályokon” (168. old.). És a következmény: „...illuzórikussá válik a jövedelmezőség szerepe. Az eredetileg is mesterkélt rendszert újabb és újabb korrekciókkal és kivételekkel próbálják javítani – s ettől még mesterkéltebbé válik.” (Uo.)

Mi magyarázza a reformnak és a reform-retorikának a kü-

lönbségét, a reform-folyamat erőtlenségét, a határozatok végrehajtóinak gyakori tétovását? Kornai számos reformellenes erőre hívja fel a figyelmet: „...nehéz előrelépni, hiszen az igazi decentralizálás minden egyes lépése különböző csoportokat foszt meg eddigi befolyásuktól” (219. old.). Ezen belül: „...külön figyelmet érdemel az állami nagyvállalati vezetők magatartása. Ebben a körben különösen erősen érzékelhető az ambivalencia. Többségük viszolyog a központi gyámkodástól, igazi önállóságot szeretnének, beleértve nagyobb jogot az önálló exportra és importra, az árak és bérek megállapítására. Ingerli őket a ‚szabályozó-rendszer’ bonyolultsága és örökös változtatgatása. Ugyanakkor jólesően veszik tudomásul, hogy az állam enged nyomásuknak, és kiségti őket pénzügyi kudarc esetén, és ennek a biztonságnak a kiváltságát nem szívesen veszítenék el.” (220. old.). Tovább folytatva a sort, Kornai rámutat arra, hogy „érdemes külön tényezőként is kezelni az ideológiai konzervativizmus és ortodoxia által keltett húzódozást” (221. old.).

Ha ilyen felemás a vezető rétegek viszonya a reformhoz, akkor mi lendítheti előre a piaci szocializmus ügyét Magyarországon? Aligha tévedünk, ha ezt az energiát inkább a piac, ezen belül a vállalati és a munkapiac kiépülésében és továbbfejlesztésében érdekelt társadalmi csoportoktól várjuk. Ám, hogy ezzel kapcsolatban se legyenek illúzióink, Kornai – a „van” jegyében – figyelmeztet: „...a reform sorsa sokban függ attól, megindul-e ismét az életszínvonal általános emelkedése” (223. old.).

KOVÁCS T. JENŐ

A KONZERVATÍV TÖRTÉNETÍRÓ – MÉRLEGELI A DEMOKRÁCIÁT

Szekfű Gyula: *Forradalom után*. Hasonmás kiadás. Sajtó alá rend. Glatz Ferenc. – Történetírók tára. Gondolat, Budapest 1983. 243 old.

Az *igazi* forradalmak – 1918–1919 – után katasztrófáról, mélypontról, egy 1830 óta tartó hanyatlási folyamat szinte szük-